

Ontstaan van de gehechtheidstheorie en invloed op hedendaagse opvoeding. Introductie op het themanummer¹

Frank C. P. van der Horst

Erasmus Universiteit Rotterdam

de Waag Rijnmond, centrum voor ambulante forensische psychiatrie

Rianne Kok

Erasmus Universiteit Rotterdam

Maartje P. C. M. Luijk

Erasmus Universiteit Rotterdam

De gehechtheidstheorie wordt binnen het domein van de gedragswetenschappen algemeen beschouwd als één van de belangrijkste en meest aansprekende paradigma's over de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen en het gezinsleven in de moderne maatschappij. Voor onderzoekers, klinici, jeugd(zorg)werkers, pedagogen en ouders is het een aansprekend theoretisch denkkader. In de gehechtheidstheorie worden fundamentele vragen over menselijke emoties, relaties en ontwikkeling gesteld. Vanaf de jaren tachtig heeft het empirisch onderzoek naar de antwoorden op die vragen een enorme vlucht genomen. Meest recent hebben onderzoekers zich gericht op eenduidige conceptualisering van gehechtheidstermen (Duschinsky et al., 2021), op culturele verschillen in opvoeding en sensitiviteit (Mesman et al., 2016), op de klinische toepassingen van gehechtheid, bijvoorbeeld door gebruik te maken van leertheoretische principes (Bosmans et al., 2020, 2022), op effecten van (preventieve) interventies gericht op het vergroten van ouderlijke sensitiviteit bij risicogroepen of in gezinnen waar sprake is van mishandeling en (intergenerationeel) trauma (bv. Hepworth et al., 2021; Van der Asdonk et al., 2021), op de invloed van mentaliserend vermogen op

¹ Deze introductie is gebaseerd op het eerdere werk van de auteurs. Niet overal is gebruik gemaakt van verwijzingen naar de originele bronnen. De auteurs zijn zich echter bewust van deze vorm van zelfplagiaat en weten zich daarbij gesteund door de KNAW (2014).

de ontwikkeling van gehechtheidsrelaties (bv. Crugnola et al., 2018; Håkansson et al., 2018; Vaever et al., 2022) en op de toepassing van gehechtheidsdenken binnen de kindbescherming (Forslund et al., 2022).

In dit themanummer van *Pedagogiek* wordt in verschillende bijdragen aan de hand van een aantal van bovengenoemde thema's de huidige stand van het gehechtheidsonderzoek nader belicht. Daarbij worden verschillende benaderingen gebruikt: empirisch-analytisch, historisch, normatief en cultuurvergelijkend, zodat een breed en genuanceerd beeld ontstaat. Voor een goed begrip van de diverse bijdragen in dit themanummer geven wij eerst een algemene inleiding en historische beschouwing op (de ontwikkeling van) de gehechtheidstheorie.

De historische wortels van de gehechtheidstheorie

De gehechtheidstheorie werd in de jaren vijftig door de Britse psychiater en psychoanalyticus John Bowlby geformuleerd en vervolgens in de jaren zestig samen met de Amerikaans-Canadese psycholoog Mary Ainsworth verder ontwikkeld (Van Rosmalen et al., 2016). In de gehechtheidstheorie wordt een verklaring gegeven voor het bestaan en ontstaan van de band die kinderen met hun ouders of verzorgers aangaan. Bowlby stelde dat jonge kinderen, die om wat voor reden ook worden gescheiden van de moeder, hiervan in sommige gevallen blijvende gevolgen ondervinden. Verondersteld wordt dat de wortels van Bowlby's interesse in scheidingservaringen lagen in zijn eigen kindertijd en ervaringen die hij opdeed toen hij kort voor de Tweede Wereldoorlog zijn psychoanalytische training ontving van Melanie Klein (Van Dijken, 1998). Waar Klein en andere psychoanalytici vooral vertrouwden op de inhoud van analytische sessies en het belang van de on(der)bewuste fantasie van een patiënt benadrukten, zag Bowlby vooral het belang van observatie en de invloed van de omgeving van het kind (met name de 'objectrelatie'; in veel gevallen de relatie met de moeder). Bowlby baseerde zich vooral op retrospectief bewijs, verzameld in zijn klinisch werk met jeugdige delinquenten. Bowlby (1944) stelde vast dat in een groep delinquenten er vaker sprake was van scheiding van de moeder in de kindertijd dan in de groep jeugdigen die om andere redenen werd behandeld. Bovendien kwam er steeds meer bewijs voor de schadelijke gevolgen van scheiding voor kinderen door de evacuatie in de Tweede Wereldoorlog, studies in kindertehuizen, de ervaringen van kinderen die zonder hun ouders in het ziekenhuis werden opgenomen en in zogenaamde hospitalisatiestudies van Amerikaanse onderzoekers als Harry Bakwin, René Spitz en William Goldfarb (Van der Horst & Van der Veer, 2008).

In deze omstandigheden verscheen in 1951 Bowlby's gezaghebbende studie voor de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO). Bowlby schreef zijn rapport over deprivatie van de moeder na experts in verschillende Europese landen en de Verenigde Staten (VS) te hebben geconsulteerd (Van der Horst et al., 2020). De verzamelde gegevens gaven een duidelijk beeld van de ernst van de situatie: wanneer kinderen van hun ouders worden gescheiden heeft dit grote gevolgen voor hun verdere ontwikkeling. Bowlby (1952) concludeerde dat "langdurige deprivatie van moederzorg voor het jonge kind zware en verstrekende gevolgen kan hebben op zijn karaktervorming en daarmee op zijn toekomstig leven" (p. 46). Het probleem waar Bowlby mee worstelde was dat er wat hem betreft geen afdoende verklaring was voor de onderliggende mechanismen. Waarom ondervonden deze kinderen zulke ernstige gevolgen van de scheiding van hun moeder? Vigerende opvattingen uit de psychoanalyse en het behaviorisme waren volgens Bowlby ontoereikend.

Het was in deze periode dat Bowlby voor het eerst werd gewezen op een nieuw opkomende discipline. Vanuit de ethologie, een discipline binnen de biologie die zich concentreert op het observeerbare gedrag van dieren, kon Bowlby een alternatieve verklaring formuleren voor zijn eerdere bevindingen (Van der Horst et al., 2007). Met name het onderzoek van de Oostenrijkse zoöloog en ornitholoog Konrad Lorenz en de Nederlandse bioloog Niko Tinbergen was van grote invloed op Bowlby's denken. Lorenz (1935) verwierf grote faam met zijn beschrijving van het concept *imprinting* of 'inprenting': het fenomeen dat jonge ganzen en kauwen direct na de geboorte het eerste, bewegende object in hun omgeving gaan volgen. Tinbergen (1951) is vooral bekend geworden door het formuleren van vier vragen die altijd zouden moeten worden gesteld bij ethologisch onderzoek: de vragen naar de oorzaak, de oorsprong, de functie en de evolutionaire ontwikkeling van gedrag. Beiden legden bovendien de nadruk op het observeren van het gedrag van dieren in hun natuurlijke omgeving. Bowlby achtte de methoden en theorieën van de ethologie zeer bruikbaar voor het verklaren van de gevolgen van de scheidingsservaringen die hij eerder had beschreven in zijn rapport voor de WHO. Bij zijn poging de 'psychoanalyse te herschrijven in het licht van ethologische concepten' (Dinnage, 1979, p. 325) onderhield Bowlby bovendien nauw contact met de Britse etholoog Robert Hinde. Het theoretisch kader dat de ethologie Bowlby bood, leidde tot de publicatie van een zeer invloedrijk artikel getiteld *The nature of the child's tie to his mother*. In dit artikel betoogde Bowlby (1958) dat de band tussen moeder en kind niet het gevolg was van het feit dat de moeder het kind voedt, zoals psychoanalytici en leertheoretici beweerden. Gehechtheidsgedragingen waren volgens Bowlby aangeboren en konden worden verklaard vanuit evolutionair perspectief: het gehechtheidsgedrag

zou de overleving van de soort bevorderen. Bowlby introduceerde ethologisch geïnspireerde concepten als basis voor een theoretische verklaring van de moeder-kindrelatie. Bowlby baseerde deze verklaring mede op zijn natuurlijke observatie van kinderen, maar hij ontbeerde vooralsnog een empirische ondersteuning van zijn theoretische ideeën.

Die empirische ondersteuning van zijn ideeën zou Bowlby vinden bij de Amerikaanse dierpsycholoog Harry Harlow. In Harlows (1958) controversiële, maar baanbrekende en historisch belangrijke experimenten werden jonge resusapen direct na de geboorte van hun moeders gescheiden en geplaatst bij twee surrogaatmoeders: één van ijzerdraad en één van badstof. Harlow toonde aan dat de resusapen veel meer tijd doorbrachten op de zachte badstofmoeder ongeacht welke van de twee moeders zorgde voor de voeding. Bovendien vonden resusapen die alleen met een ijzerdraadmoeder opgroeiden in angstige situaties geen steun bij hun surrogaatmoeder, terwijl aapjes die opgroeiden bij een badstofmoeder dat wel vonden. Met zijn onderzoek toonde Harlow aan dat voeding geen doorslaggevende rol speelt bij het tot stand komen van de band tussen moeder en kind. Het onderzoek van Harlow was eind jaren vijftig een eerste empirische ondersteuning van Bowlby's ideeën over gehechtheid (Van der Horst et al., 2008). Niet alleen was het werk van Harlow belangrijk voor Bowlby, ook Bowlby's ideeën hebben Harlow sterk beïnvloed. In enkele experimenten waarbij resusapen direct na de geboorte werden gescheiden van de moeder, vond Harlow dezelfde reacties die Bowlby eerder samen met Robertson bij jonge kinderen die van hun moeder waren gescheiden had gevonden: de fasen van protest, wanhoop en onthechting (Robertson & Bowlby, 1952).

Hoe ontwikkelt de gehechtheid van jonge kinderen zich?

In de jaren daarna werkte Bowlby (1969, 1973, 1980) zijn ideeën over de ontwikkeling van gehechtheid verder uit in de trilogie *Attachment and Loss*. Volgens Bowlby heeft elk kind een aangeboren neiging tot het zoeken van nabijheid van de verzorger. Dit gehechtheidssysteem wordt ingeschakeld in geval van stress en wordt uitgeschakeld wanneer het kind door de gehechtheidsfiguur wordt gerustgesteld. In de ontwikkeling van dit gehechtheidssysteem bij het jonge kind onderscheidde Bowlby vier fasen:

1. een periode waarin het kind nog geen onderscheid maakt tussen verschillende personen (vanaf de geboorte tot twee maanden);
2. een periode waarin het kind de signalen richt op één of enkele verzorgers (van twee tot zes maanden);

3. de echte gehechtheid, wanneer een kind met signalen en beweging de aandacht van een vaste verzorger (meestal de moeder) probeert te krijgen, zodat die in de buurt blijft; deze fase begint met scheidingsangst en eenkennigheid (van zes maanden tot vier jaar); en ten slotte:
4. een periode waarin er sprake is van een opvoeder-kindrelatie, waarbij het kind rekening kan houden met anderen en zich kan inleven in de wensen en plannen van de opvoeder (vanaf vier jaar).

Bowlby vergeleek het gehechtheidssysteem ook wel met een thermostaat die zorgt dat een bepaalde temperatuur gehandhaafd blijft; het gehechtheidssysteem regelt de optimale afstand tussen het kind en de opvoeder.

Wanneer een kind de leeftijd van één jaar bereikt, wordt duidelijker een vast patroon van de gedragingen waarneembaar: het ene kind kan in de regel zeer heftig reageren als zijn gehechtheidssysteem geactiveerd wordt, terwijl een ander kind nauwelijks stress laat merken. Volgens Bowlby waren het met name de ervaringen met de vaste verzorgers die bepaalden wat voor patroon een kind zou ontwikkelen. Op grond van tal van kleine interacties met de vaste verzorger ontwikkelt het jonge kind een bepaald verwachtingspatroon ten aanzien van de verzorger. Bowlby duidde het geheel van verwachtingen (ten aanzien van een hechttingsfiguur, bijvoorbeeld de ouder) ook wel aan als een intern werkmodel van gehechtheid. Het intern werkmodel ligt ten grondslag aan het gedrag dat een kind laat zien wanneer zijn gehechtheidssysteem geactiveerd wordt. Op de leeftijd van ongeveer één jaar is een ruwe versie van het intern werkmodel gereed. In de levensjaren daarna ontwikkelt het model zich verder. Op basis van nieuwe ervaringen kunnen verwachtingen worden bijgesteld, maar met de leeftijd neemt de veranderbaarheid af. Vanuit overtuigingen die in het intern werkmodel zijn vastgelegd worden latere sociale relaties aangegaan. Het intern werkmodel is bepalend voor relaties in het verdere leven, maar niet in een deterministische zin; het kan altijd bijgesteld worden door nieuwe, positieve ervaringen.

Mary Ainsworth maakte op basis van observaties van jonge kinderen (in Uganda en in de VS) een indeling van gehechtheidsrelaties en maakte daarbij onderscheid tussen veilig en onveilig. Kinderen die veilig gehecht zijn, hebben het vertrouwen dat ze kunnen terugvallen op hun opvoeder als ze bijvoorbeeld verdrietig of ziek zijn en gebruiken hun opvoeder als een 'veilige haven' als ze een nieuwe omgeving verkennen. Dit basisvertrouwen is het gevolg van eerdere ervaringen waarin het kind heeft geleerd dat de opvoeder er voor hem of haar is en troost en warmte biedt. Door een veilige hechting met opvoeders leren jonge kinderen dus op zichzelf en op anderen te vertrouwen. Kinderen die onveilig gehecht zijn, hebben geen vertrouwen

in de beschikbaarheid van hun opvoeder, het is opvoeders onvoldoende gelukt om het kind 'een veilige haven' te bieden. Deze kinderen hebben een strategie ontwikkeld om met deze onzekerheid om te gaan. Deze strategie komt tot uiting in verschillende typen onveilige gehechtheid: onveilig-ambivalent en onveilig-vermijnd. Een laatste categorie (beschreven door Main & Solomon, 1986) bestaat uit de onveilig-gedesorganiseerd gehechte kinderen. Onveilig-ambivalent gehechte kinderen zijn in stressvolle situaties erg gericht op de opvoeder en zijn moeilijk te troosten. Ze zoeken heel veel contact met de opvoeder, omdat ze uit eerdere ervaringen weten dat er heel wisselend gereageerd wordt op hun verdriet. Ze zetten al hun emoties in om zich te verzekeren van de nabijheid van de opvoeder. Onveilig-vermijnd gehechte kinderen vermijden juist de opvoeder in stressvolle situaties en zijn erg gericht op de omgeving. Deze strategie gebruiken ze omdat hun ervaring is dat de opvoeder niet beschikbaar is als ze hem of haar nodig hebben en dat toenadering zoeken dus geen zin heeft. Onveilig-gedesorganiseerd gehechte kinderen, met de meest onveilige vorm van hechting, hebben geen strategie ontwikkeld om te kunnen omgaan met stressvolle situaties. Ze kunnen bang of verward reageren op hun opvoeder. Het gedrag van hun opvoeder is in het verleden erg onvoorspelbaar en onberekenbaar geweest en er is soms sprake geweest van mishandeling of andere traumatische ervaringen.

In het vormen van de gehechtheid is het van groot belang dat de opvoeder rekening houdt met waar het kind aan toe is. De reacties van opvoeders op het kind dragen bij aan de gehechtheid. De opvoeder moet als het ware 'voelsprietten' hebben voor de gevoelens van het kind. Huilt het omdat het moe is, bang, ziek, of door honger? Die voelsprietten worden ook wel 'sensitiviteit' genoemd: in hoeverre lukt het de opvoeder gevoelig (sensitief) te zijn voor de signalen van het kind. In hoeverre lukt het de opvoeder de signalen te begrijpen en er goed op te reageren? Op die manier voelt het jonge kind zich veilig en leert het met emoties omgaan. Door emoties eerst samen met een hechtingsfiguur te beleven (hoe voelt het eigenlijk om boos, bang, of verdrietig te zijn?), leren jonge kinderen langzaam steeds beter om met hun emoties om te gaan. Zo ontwikkelt zelfregulatie zich vanuit co-regulatie met de hechtingsfiguur. Het vraagt van opvoeders dat zij "de wereld van het kind kunnen bezien vanuit diens perspectief" (Blatz & Bott, 1931, p. 268). In de gehechtheidstheorie heeft dit belangrijke idee zijn weg gevonden via het werk van Ainsworth (Ainsworth et al., 1971), die het belang van sensitiviteit heeft benadrukt: "De sensitieve moeder is in staat zaken te bekijken vanuit het perspectief van het kind" (p. 41). Wanneer opvoeders niet sensitief zijn, kan het kind moeite blijven houden met het omgaan met emoties. Soms zijn opvoeders echter niet in staat om sensitief te reageren.

Bijvoorbeeld omdat ze dat zelf nooit hebben geleerd, of omdat er sprake is van stress, armoede, scheiding, partnergeweld, verslaving of trauma.

Een blik op het heden: opvoeden met liefde en grenzen

Door de opkomst van de gehechtheidstheorie is in de opvoeding veel meer aandacht voor sensitiviteit. Deze verschuiving heeft gezorgd voor een nieuw opvoedideaal waarin een positieve relatie, liefdevolle zorg, begrip en aanmoediging centraal staan (Bom & Wierenga, 2017). Vanaf de jaren zestig werd de autoritaire opvoedstijl (cf. Baumrind, 1966) met veel controle en weinig warmte gaandeweg vervangen door een autoritatieve opvoedstijl met zowel controle als warmte. Met het loslaten van autoriteit kwam er voor kinderen en jongeren ruimte voor inspraak en voor meebeslissen: van een bevelshuishouden naar een onderhandelingshuishouden (Bakker et al., 2010). Met het belang van sensitiviteit ontstond het idee “dat kinderen tot gelukkiger en evenwichtiger persoonlijkheden opgroeien, als ouders maar genoeg liefde geven” (Bom & Wiebenga, 2017, p. 276). Door de nadruk op de autonomie van het kind en het geven van liefde lijkt er echter bij opvoeders een steeds grotere schroom tegen begrenzen en kinderen te leren zelf met tegenslagen om te gaan (zie bv. Leclair, 2019). Er is in de hedendaagse opvoeding weliswaar veel nadruk op warmte, maar weinig ruimte (meer) voor controle, autoriteit en gezag. Er is wel gesuggereerd dat er als gevolg van het nieuwe opvoedideaal een nieuwe generatie jongeren ontstond, die omschreven wordt als de ‘pretparkgeneratie’ (Leij, 2013) of de ‘grenzeloze generatie’ (Spangenberg & Lampert, 2011).

Recent nog is vanuit de Verenigde Staten bijvoorbeeld het idee van *gentle parenting* komen overwaaien: “een opvoedstijl waarbij de nadruk niet ligt op het straffen en corrigeren van een kind, maar op het erkennen en begrijpen van de emoties achter het ongewenste gedrag” (Van den Breemer, 2022). Ook hier ligt de nadruk op sensitiviteit en schieten opvoeders daarmee door naar wat eerder een ‘applausopvoeding’ werd genoemd (Bom & Wierenga, 2017): een permissieve opvoedstijl die behoeften van het kind centraal stelt, maar die onvoldoende grenzen stelt aan gedrag. Andere nieuwe opvoedstijlen kenmerken zich eerder door overbetrokkenheid en zorg door ouders die niet passend is bij de ontwikkelingsfase van het kind. Deze ouders, ook wel helikopterouders of curlingouders genoemd (zie Van der Horst et al., 2020), nemen hun (vaak adolescente) kinderen zorgen uit handen en organiseren hun dagelijks leven. Ze maken lunch, organiseren de schoolagenda of plannen de vrije tijd van hun kind vol activiteiten. Al deze ouders hebben de beste

bedoelingen en willen dat hun kind zich optimaal ontwikkelt. Opvoeden zonder begrenzing (zoals bij *gentle parenting*) of met overmatige betrokkenheid (zoals bij *helicopter parenting* of curlingouderschap) sluit niet aan bij de ontwikkelingstaken van het kind en kan, paradoxaal genoeg, averechtse gevolgen hebben (bv. Baumrind, 1991; Lamborn et al., 1991; Steinberg, 2001; Vigdal, & Brønneck, 2022).

Algemeen is er wellicht nood aan een tegenbeweging die ouders weer ruimte geeft voor het nemen van de leiding in de opvoeding en het geven van ruimte aan het zich ontwikkelende kind. Hiervoor introduceren wij de term ‘ferme pedagogiek’—een stijl van opvoeden die het gezag weer bij ouders legt, op een sensitieve manier aandacht heeft voor de beleving en gevoelens van kinderen, en tegelijk het kind begrenst door sensitief disciplineren. Sensitieve opvoeders bekrachtigen gewenst gedrag en laten niet over grenzen gaan. Zij stellen regels op een sensitieve manier, door begrip te tonen (‘ik snap dat je dat lastig vindt’), door te ondersteunen (‘hoe kan ik je erbij helpen?’) en door regels van uitleg te voorzien (‘dit is voor mij belangrijk, omdat...’). Met andere woorden: door ferm te zijn in de opvoeding. Vanzelfsprekend verkondigen wij hiermee niets fundamenteel nieuws—zoals dat overigens voor veel opvoedideeën geldt (Van der Veer, 2011)—want ‘ferme pedagogiek’ sluit naadloos aan bij een autoritatieve opvoedstijl. Door nadruk te leggen op (het herstel van) ouderlijk gezag in de opvoeding hopen we echter een tegengeluid te geven aan nieuwe opvoedstijlen die een optimale ontwikkeling van kinderen en jongeren kunnen belemmeren. ‘Ferre pedagogiek’ is daarmee vooral een herwaardering van de autoritatieve opvoedstijl. Bovendien worden uitgangspunten van de gehechtheidstheorie praktisch toepasbaar in de hedendaagse opvoeding: sensitief reageren is voor elk kind en in elke ontwikkelingsfase van belang. Het kind is vrij om te spelen, maar de ouder bepaalt en bewaakt de grenzen van het speelveld.

Dit themanummer

Dit themanummer beoogt—na deze algemene inleiding—vooral zicht te bieden op recente inzichten en de stand van het huidig onderzoek van de gehechtheidstheorie. Anne Tharner en collega’s gaan in op misconcepties over centrale begrippen uit de gehechtheidstheorie die in diverse discours binnen de psychologie en pedagogiek verschillend zijn uitgewerkt (Duschinsky et al., 2021). Hun bijdrage is een aanzet tot eenduidigheid in gebruik van terminologie. Een belangrijke bijdrage omdat juist duidelijke conceptualisering en scherpe formulering van begrippen voor zorgvuldige

en eenduidige uitwisseling in wetenschap en klinische praktijk kan zorgen. In een tweede bijdrage stelt Judi Mesman (in een vertaling van een door haar geschreven Engelstalig hoofdstuk) kritische vragen over de houdbaarheid van claims op de universaliteit van de gehechtheidstheorie. Juist in een tijd waarin diversiteit op verschillende manieren aandacht krijgt, is een culturele nuancering als deze op zijn plaats. Een bijdrage van Lenny van Rosmalen en collega's voert de uiteenlopende opvoedadviezen over hoe ouders moeten omgaan met het huilen van baby's terug op een debat uit de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw. De conclusie is dat leertheoretici en gehechtheidstheoretici het destijds niet eens konden worden. Deze bijdrage wordt gevolgd door een bijdrage van Guy Bosmans en collega's waarin de ideeën uit de gehechtheidstheorie wel succesvol worden geïntegreerd met ideeën uit de leertheorie. De bijdrage is daarom van bijzonder belang voor de klinische praktijk. In de laatste bijdrage in dit themanummer beschrijven Katharina Joosen en Frank van der Horst de complexe werkelijkheid van de jeugdbescherming en jeugdhulpverlening, waar geworsteld wordt met de paradox tussen grensoverschrijdend gedrag van jongeren als reden voor zowel het zoeken van hulp en tegelijkertijd de afwijzing voor hulp. De aanbevelingen die zij doen kunnen bijdragen aan het verbeteren van zorg voor kwetsbare jongeren.

Wij denken dat de diversiteit en de diepgang van de verschillende bijdragen een prachtig caleidoscopisch beeld geeft van een onderzoeksgebied dat sterk in beweging is en dat bovendien verankerd is in de pedagogische beroepspraktijk. We hopen daarmee zowel onderzoekers als beleidsmakers en klinici te informeren en te inspireren.

Over de auteurs

Dr. Frank van der Horst is als Universitair Hoofddocent Orthopedagogiek verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en werkt daarnaast als psychotherapeut bij de Waag, een instelling voor ambulante forensische psychiatrie. Zijn onderzoek, onderwijs en klinisch werk richten zich op de klinische implicaties en historische wortels van de gehechtheidstheorie. Van der Horst publiceerde eerder over gehechtheid, trauma en emotieregulatie en is de auteur van o.m. *Opgroeien in het hedendaagse gezin* (2020, met anderen) en *John Bowlby – From Psychoanalysis to Ethology* (2011).

Dr. Rianne Kok is als Universitair Hoofddocent Pedagogische Wetenschappen verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Haar onderzoek richt

zich op de sociale oorsprong van emotie- en gedragsregulatie en de morele ontwikkeling van kinderen, in het bijzonder liegen in de gezinscontext. Kok is gespecialiseerd in observatie van ouder-kind interacties en richt zich op de vraag hoe contextfactoren van invloed zijn op het gedrag van ouders en kinderen. Als docent is ze betrokken bij de ontwikkeling van onderwijs op het gebied van academische vorming en orthopedagogische kennis en vaardigheden.

Prof. Dr. Maartje Luijk is als hoogleraar Pedagogiek verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zij geeft onderwijs over de grondbeginselen van de pedagogiek. Haar onderzoek gaat over dagelijkse opvoedvragen, zoals slapen van jonge kinderen en vermoeidheid van ouders. Zij maakt gebruik van diverse onderzoeksmethoden en ondersteunt daarmee opvoeders vanuit de wetenschap.

Referenties

- Ainsworth, M. D. S., Bell, S. M., & Stayton, D. J. (1971). Individual differences in strange-situation behaviour of one-year-olds. In H. R. Shaffer (Ed.), *The origins of human social relations* (pp. 17-57). London: Academic Press.
- Bakker, N., Noordman, J., & Rietveld-van Wingerden, M. (2010). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk 1500-2000*. Assen: Van Gorcum.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative control on child behavior. *Child Development*, 37, 887-907.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11, 56-95.
- Blatz, W. E., & Bott, H. M. (1931). *The management of young children*. New York: William Morrow and Company.
- Bom, H., & Wiebenga, E. (2017). Verbindend gezag. *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 43, 269-289. doi:10.1007/s12485-017-0206-8
- Bosmans, G., Bakermans-Kranenburg, M. J., Vervliet, B., Verhees, M. W., & Van IJzendoorn, M. H. (2020). A learning theory of attachment: Unraveling the black box of attachment development. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 113, 287-298. doi:10.1016/j.neubiorev.2020.03.014
- Bosmans, G., Van Vlierberghe, L., Bakermans-Kranenburg, M. J., Kobak, R., Hermans, D., & Van IJzendoorn, M. H. (2022). A learning theory approach to attachment theory: Exploring clinical applications. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 25, 591-612. doi:10.1007/s10567-021-00377-x
- Bowlby, J. (1944). Forty-four juvenile thieves: Their characters and home-life. *The International Journal for Psycho-Analysis*, 25, 19-53, 107-128.

- Bowlby, J. (1952). *Maternal care and mental health*. Geneva: World Health Organization.
- Bowlby, J. (1958). The nature of the child's tie to his mother. *International Journal of Psycho-Analysis*, 39, 350-373.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss. Vol. 1: Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss. Vol. 2: Separation: anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss. Vol. 3: Loss: sadness and depression*. New York: Basic Books.
- Crugnola, C. R., Ierardi, E., & Canevini, M. P. (2018). Reflective functioning, maternal attachment, mind-mindedness, and emotional availability in adolescent and adult mothers at infant 3 months. *Attachment & Human Development*, 20(1), 84-106. doi:10.1080/14616734.2017.1379546
- Dinnage, R. (1979). John Bowlby. *New Society*, May 10, 323-325.
- Duschinsky, R., Bakkum, L., Mannes, J. M. M., Skinner, G. C. M., Turner, M., Mann, A., ... & Beckwith, H. (2021). Six attachment discourses: convergence, divergence and relay. *Attachment & Human Development*, 23(4), 355-374. doi:10.1080/14616734.2021.1918448
- Forslund, T., Granqvist, P., van IJzendoorn, M. H., Sagi-Schwartz, A., Glaser, D., Steele, M., ... & Duschinsky, R. (2022). Attachment goes to court: Child protection and custody issues. *Attachment & Human Development*, 24(1), 1-52. doi:10.1080/14616734.2020.1840762
- Håkansson, U., Söderström, K., Watten, R., Skårderud, F., & Øie, M. G. (2018). Parental reflective functioning and executive functioning in mothers with substance use disorder. *Attachment & Human Development*, 20(2), 181-207. doi:10.1080/14616734.2017.1398764
- Harlow, H. F. (1958). The nature of love. *American Psychologist*, 13, 673-685.
- Hepworth, A. D., Berlin, L. J., Salas, K., Pardue-Kim, M., Martoccio, T. L., & Jones Harden, B. (2021). Increasing maternal sensitivity to infant distress through attachment-based intervention: a randomized controlled trial. *Attachment & Human Development*, 23(6), 953-968. doi:10.1080/14616734.2020.1834592
- KNAW (2014). *Correct citeren*. Amsterdam: KNAW.
- Lamborn, S. D., Mounts, N. S., Steinberg, L., & Dornbusch Sanford, M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 62, 1049-1065.
- Leclaire, A. (2019, 24 april). Verpesten we een peuter door te veel aandacht? NRC. Verkregen via: <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/04/24/verpesten-we-een-peuter-door-te-veel-aandacht-a3957960>
- Lorenz, K. Z. (1935). Der Kumpan in der Umwelt des Vogels. *Journal für Ornithologie*, 83, 137-213, 289-412.

- Main, M., & Solomon, J. (1986). Discovery of a new, insecure-disorganized/disoriented attachment pattern. In M. Yogman & T. B. Brazelton (Eds.), *Affective development in infancy* (pp. 95–124). Norwood, NJ: Ablex.
- Mesman, J., Van IJzendoorn, M. H., Behrens, K., Carbonell, O. A., Carcamo, R., Cohen-Paraira, I., ... & Zreik, G. (2016). Is the ideal mother a sensitive mother? Beliefs about early childhood parenting in mothers across the globe. *International Journal of Behavioral Development*, 40(5), 385–397. doi:10.1177/0165025415594030
- Robertson, J., & Bowlby, J. (1952). Responses of young children to separation from their mothers. *Courrier du Centre International de l'Enfance*, 2, 131–142.
- Spangenberg, F., & Lampert, M. (2011). *De grenzeloze generatie en de onstuitbare opmars van de bv IK*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Steinberg, L. (2001). We know some things: adolescent-parent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11, 1–19. doi:10.1111/1532-7795.00001
- Tinbergen, N. (1951). *The study of instinct*. Oxford: University Press.
- Van der Asdonk, S., Cyr, C., & Alink, L. R. A. (2021). Improving parent–child interactions in maltreating families with the Attachment Video-feedback Intervention: Parental childhood trauma as a moderator of treatment effects. *Attachment & Human Development*, 23(6), 876–896. doi:10.1080/14616734.2020.1799047
- Van den Breemer, A. (2022, 14 april). De nieuwste trend in opvoedland is ‘gentle parenting’. Hoe doe je dat, en werkt het ook? *Volkscrant*. Verkregen via: <https://www.volkscrant.nl/beter-leven/de-nieuwste-trend-in-opvoedland-is-gentle-parenting-hoe-doe-je-dat-en-werkt-het-ook~bf1c5c3/>
- Van der Horst, F. C. P., LeRoy, H. A., & Van der Veer, R. (2008). When strangers meet: John Bowlby and Harry Harlow on attachment behavior. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 42(4), 370–388. doi:10.1007/s12124-008-9079-2
- Van der Horst, F. C. P., Lucassen, N., Kok, R., Sentse, M., Jooren, L., Van Rosmalen, L., & Luijk, M. P. C. M. (2020). *Opgroeien in het hedendaagse gezin. Inleiding in de gezinspedagogiek* (2e volledig herziene druk). Amsterdam: LannooCampus.
- Van der Horst, F. C. P., & Van der Veer, R. (2008). Loneliness in infancy: Harry Harlow, John Bowlby and issues of separation. *Integrative Psychological & Behavioral Science*, 42(4), 325–335. doi:10.1007/s12124-008-9071-x
- Van der Horst, F. C. P., Van der Veer, R., & Van IJzendoorn, M. H. (2007). John Bowlby and ethology: An annotated interview with Robert Hinde. *Attachment & Human Development*, 9(4), 321–335. doi:10.1080/14616730601149809
- Van der Horst, F. C. P., Zetterqvist Nelson, K., Van Rosmalen, L., & Van der Veer, R. (2020). A tale of four countries: How Bowlby used his trip through Europe to write the WHO report and spread his ideas. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 56(3), 169–185. doi:10.1002/jhbs.22016
- Van der Leij, A. (2013). *De pretparkgeneratie*. Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar.

- Van der Veer, R. (2011). *Opvoeden door beginners: de zin en onzin van opvoedingsadvies*. Amsterdam: Balans.
- Van Dijken, K. S. (1998). *John Bowlby: His early life*. London: Free Association Books.
- Van Rosmalen, L., Van der Horst, F. C. P., & Van der Veer, R. (2016). From secure dependency to attachment: Mary Ainsworth's integration of Blatz's security theory into Bowlby's attachment theory. *History of Psychology, 19*(1), 22-39. doi:10.1037/hop0000015
- Væver, M. S., Cordes, K., Stuart, A. C., Tharner, A., Shai, D., Spencer, R., & Smith-Nielsen, J. (2022). Associations of maternal sensitivity and embodied mentalizing with infant-mother attachment security at one year in depressed and non-depressed dyads. *Attachment & Human Development, 24*(2), 115-132. doi:10.1080/14616734.2020.1861035
- Vigdal, J. S., & Brønnick, K. K., (2022). A Systematic Review of "Helicopter Parenting" and Its Relationship With Anxiety and Depression. *Frontiers in Psychology, 13*, 872981. doi:10.3389/fpsyg.2022.872981.